

KATSAUS KUVAILUTULKKAUKSEEN – VISUAALISEN TIEDON SAAVUTTAMINEN PUHEEN JA KIELEN KAUTTA

Maija Hirvonen, Helsingin yliopisto

Kun visuaalinen havaintokyky on vaikeutunut tai estynyt kokonaan, tukea viestin välittymiseen voi saada kuvailutulkkauksesta. Kuvailutulkkaus on viestinnän apuväline ja käännösviestinnän erityismuoto, jossa visuaalista informaatiota sanallistetaan ja kielennetään näkövammaiselle yleisölle puhekanavan kautta. Kuvailutulkausta hyödynnetään taiteen ja kulttuurin alueilla, joissa on visuaalista tai audiovisuaalista ilmaisua tai viestintää, sekä vuorovaikutustilanteissa yleensäkin, kun halutaan välittää tietoa visuaalisesti havaittavasta maailmasta kuten ei-kiellellisestä viestinnästä.

Tämä artikkeli kuvaa kirjallisuuskatsaukseen perustuen, miten kuvailutulkkaus tukee vuorovaikutusta sekä audiovisuaalisen median ja taiteiden vastaanottoa. Katsauksen aineistona on tutkimus- ja ammattikirjallisuutta eri kielillä ja eri kulttuurialueilta. Katsauksen lopuksi pohditaan, miten kuvailutulkausta mahdollisesti pyritään tehostamaan lähitulevaisuudessa muun muassa teknologian avulla, ja hahmotellaan muutoksiin liittyviä tutkimustarpeita.

Avainsanat: kuvailutulkkaus, saavutettavuus, kääntäminen, tulkkaus, katsaus

1 JOHDANTO

Kuvataiteet ovat osa yleissivistystä, siinä missä vaikkapa kirjallisuuskkin. Tähän visuaaliseen yleissivistykseen on jokaisella tasavertainen oikeus.

Näin puhuu syntymäsokea kuvailutulkki-kouluttaja Mikko Ojanen (2013) kuvailutulkkauksen merkityksestä. Kuvailutulkkaus¹

¹ Englannin kielessä käytetään yleisimmin termiä *audio description* (joskus myös *video description* ja *audio narration*), saksassa vastaavasti *Audiodeskription* ja espanjassa *audiodescripción*.

Yhteystiedot:
Maija Hirvonen
Helsingin yliopisto
maija.hirvonen@helsinki.fi
p: 050 4389019

tarkoittaa nähdyn – visuaalisen tiedon, viestinnän tai ilmaisun – kielentämistä näkövammaiselle kielen ja puheen kautta. Visuaalinen merkkijärjestelmä ja viestintäkanava vaihtuvat kielelliseen merkkijärjestelmään ja audiitiiviseen puheen kanavaan. Kuvailutulkkaus korvaa visuaalista havaitsemista sokeilla ja tukee heikkonäköisen omia näköhavaintoja (ks. Ojanen, mt.). Heille kuvailutulkkaus tarjoaa samanlaisia viestintää parantavia mahdollisuuksia kuin kirjoitustulkkaus kuuroutuneille ja kuulovammaisille tai kieltenvälinen kääntäminen lähtökieleltä osaamattomalle.

Kuvailutulkkauksesta on hyötyä monenlaisissa tilanteissa. Tyypillisiä käyttökonteksteja ovat elokuvat ja televisio-ohjelmat, teatteri ja ooppera sekä taide- ja museonäyttelyt. Kuvailutulkkaus voi myös parantaa viestintää erilaisissa vuorovaikutustilanteissa kuten

oppitunneilla ja yleisötapahtumissa. Kuvailutulkkauksen käyttäjät ja vastaanottajat² muodostavat heterogeenisen joukon ihmisiä erilaisine taustoineen ja mielenkiinnon kohteineen. Näkövammaisia arvioidaan olevan Suomessa ainakin 80 000 (Ojamo, 2013). Myös näkövammaisten astet ja muodot ovat erilaisia. Useimmilla näkövammaisilla on näkökyky jäljellä, mutta sen tarkkuus vaihtelee. Jotkut esimerkiksi näkevät näkökentän keskellä olevan pienen pisteen kautta, toisilla taas näkökenttä on repaleinen. Heikkonen (2005, teoksessa Lahtinen ym., 2009, 19) kuvaa kielellisen kuvailun merkitystä heikkonäköisen kannalta seuraavasti:

Heikkonäköisten ihmisten kuvien katseluun liittyy eräs mielenkiintoinen piirre. Jos eteen­sä saa pelkän kuva (sic), ei useimmiten osaa sanoa, mitä kuva esittää. Mutta jos joku ker­too, mitä kuvassa on, alkaakin ikään kuin nähdä – tietää, mitä kuvasta pitäisi löytää.

Visuaalisen tiedon ja ilmaisun saavutettavuus lisää kulttuuriteoksista ja -tilaisuuksista nauttimista, parantaa tasavertaista tiedon saatavuutta sekä edistää sosiaalisen integraation ja yhdenvertaisuuden kokemusta. Hernández-Bartolomé & Mendiluce-Cabrera (2004, 266) näkevät kuvailutulkkauksen edistävän kahta tavoitetta, sosiaalista ja kulttuurista. Sosiaalisessa ulottuvuudessaan kuvailutulkkaus mahdollistaa yhdenvertaisen osallistumisen esimerkiksi teatteri- tai elokuvanäytöksiin ja televisio-ohjelmien seuraamiseen (mt.). Kulttuurinen näkökulma puolestaan viittaa kuvailutulkkaukseen kulttuuritiedon lisääjänä, koska sen kautta näkövammaiset saavat yksityiskohtaisempaa tietoa esimer-

² Termillä 'käyttäjä' viitataan kaksisuuntaiseen osallistumiseen (esim. keskustelukumppani tai verkkosivujen käyttäjä), termillä 'vastaanottaja' yksisuuntaiseen viestintään (esim. elokuvan tai teatteriesityksen katsoja). Käytän 'käyttäjää' myös kuvatessani kuvailutulkkauksen käyttäjiä yleisellä tasolla.

kiksi historiasta (mt.); tähän "visuaaliseen yleissivistykseen" viittaa myös alun sitaatti. Lisäksi kuvailutulkkauksen kautta opitaan visuaalista elekieltä ja muuta ihmistenvälistä viestintää (González & Iorfida 2002 teoksessa Hernández-Bartolomé & Mendiluce-Cabrera, mt.; ks. myös Honkanen & Vartio, 1998, 174–175). Kuvailutulkkauksella on siten myös yksilöä kehittävä merkitys. Se voidaankin nähdä eräänlaisena kulttuurivallankumouksena näkövammaisten kannalta (Hernández-Bartolomé & Mendiluce-Cabrera, mt., 267).

Tässä katsausartikkelissa kuvaan erilaisia tilanteita, joiden saavutettavuutta kuvailutulkkaus edesauttaa, sekä lopuksi tarkastelen kuvailutulkkauksen kehittämistä. Käyttötilanteiden ja kehityssuuntien kuvaus perustuu suurilta osin käyttämäni tutkimus- ja ammattikirjallisuuteen, mutta paikoin esitän myös omaan arkikokemukseeni kuvailutulkkauksen tutkijana perustuvaa tietoa ja pohdintaa. Eräitä tilanteita (elokuva, teatteri, kuvataide) on käsitelty kirjallisuudessa enemmän kuin toisia (ympäristö, mainonta), mikä kuvastuu osien erilaisina pituuksina ja sisältöinä. Keskityn yhtäläisyyksiin ja yleispiirteiden kuvailuun, mutta on syytä mainita, että eri maissa ja kielialueilla on myös eroja kuvailutulkkauksen käytännöissä sekä sisällöissä ja tyyleissä. Annan näistä esimerkkejä elokuvan kuvailutulkkauksen (luku 2.4.1) ja kuvailutulkkauskäsikirjoitusten kääntämisen (3.1) kohdalla.

Artikkeli on tietääkseni ensimmäinen laajamittainen suomenkielinen kartoitus kuvailutulkkaustutkimuksesta.³ Tarkastelun pohjana on englannin-, espanjan-, saksan- ja suomenkielistä tutkimus- ja ammattikirjallisuutta, joka on etsitty suomenkielistä

³ Artikkelissani vuodelta 2009 tarkastelen kuvailutulkkausta käännösviestinnällisenä ilmiönä, mutta siinä käsitteily rajautuu lähinnä elokuvan kuvailutulkkaukseen (ks. Hirvonen, 2009).

kirjallisuutta lukuun ottamatta pääosin kahdesta viitetietokannasta, *Translation Studies Bibliography* (käännöstiede) ja *Online Research Center for Accesibility [sic] and Audiovisual Translation* (audiovisuaalinen kääntäminen ja median saavutettavuus). Luvussa 2 esittelen kuvailutulkkauksen käyttötilanteita erilaisina kokonaisuuksina (vuorovaikutus, visuaaliset media- ja taidemuodot ja audiovisuaaliset media- ja taidemuodot), ja kolmannessa luvussa pohdin kuvailutulkkauksen kehityssuuntia ja niihin liittyviä tutkimustarpeita.

2 KUVAILUTULKKAUKSEN KÄYTTÖTILANTEITA JA LÄHTÖMATERIAALEJA

Erilaiset viestintätilanteet luovat erilaiset olosuhteet ja tarpeet kuvailutulkkaukselle. Käännösviestinnällisenä toimintana kuvailutulkkaus on joskus enemmän kääntämistä, kuten esimerkiksi silloin, kun kuvailutulkkaus käsitellään ennen sen esittämistä. Toisinaan se muistuttaa tulkkausta, kun kuvailutulkataan reaaliaikaisesti.

Elävän esityksen kuvailutulkkaus vaatii tulkilta tarkkaavaisuutta, tilannetajua ja improvisaatiotaitoa, koska esitys voi poiketa käsikirjoituksesta. Staattinen materiaali, kuten maalaus kuvailukohteena antaa yhtäältä mahdollisuuden tarkkaan kuvailuun esimerkiksi museoiden äänioppaiden kautta, toisaalta materiaalin ”pysyvyydestä” huolimatta kuvailutulkkaus voi toteutua reaaliaikaisena, kun esimerkiksi taidenäyttelyn teoksia kuvailutulkataan pienryhmälle. Dynaamisen mutta tallennetun materiaalin, kuten elokuvan, kuvailutulkkaus on mahdollista suunnitella etukäteen alkuperäisen esityksen säilyessä sa-

manlaisena. Myös käyttäjäprofiilit vaihtelevat elokuvien ja televisio-ohjelmien ”massayleisöstä” opastetun näyttelykierroksen tai opitunnin pienryhmään tai yksittäiseen henkilöön. Eri tilanteissa on erilaiset mahdollisuudet ottaa huomioon yksittäisen käyttäjän toiveet ja tarpeet.

Lähdekirjallisuudessa kuvailutulkkausta tyypitellään eri tavoin. Díaz Cintas (2007, 17) ja Aaltonen (2007, 6) jakavat kuvailutulkkauksen muodot valmistautumisen ja esittämisen reaaliaikaisuuden perusteella. Yhdessä muodossa kuvailutulkkaus valmistellaan ja käsitellään kirjalliseen muotoon etukäteen sekä luetaan ääneen ja tallennetaan kuvailtavan teoksen yhteyteen, esimerkiksi elokuvaan. Kuvailutulkkaus voidaan tallentaa sekä audiovisuaalisen median tai ohjelmien yhteyteen että äänioppaisiin. (Ks. Aaltonen, 2007, 6; Díaz Cintas 2007, 17.) Äänioppaisiin voidaan sisällyttää henkilökohtaisesti kuulokkeiden kautta kuunneltavia kuvailuja esimerkiksi museo- tai taidenäyttelyyn. Reaaliaikaisessa kuvailutulkkauksessa ollaan samassa tilassa (ainakin välillisesti) ja ajassa kuvailutulkkauksen vastaanottajien tai käyttäjien sekä kuvailtavan materiaalin kanssa (Aaltonen, mt.; Díaz Cintas, mt.). Reaaliaikaista kuvailutulkkausta voi valmistella etukäteen esimerkiksi luomalla käsikirjoitus, tai se voi tapahtua enemmän tai vähemmän spontaanisti, esimerkiksi kun kuvaillaan ”juuri nyt edessä olevaa tilannetta tai asiaa, ilman etukäteisvalmistelua” (Aaltonen, mt.).

Kuviossa 1 hahmottelen erilaisia tilanteita ja materiaaleja, joissa visuaalinen informaatio, viestintä tai taide on keskeistä ja jotka hyötyvät kuvailutulkkauksesta.

Tapahtuma/ vuorovaikutus- tilanne	Ympäristö	Visuaaliset media- ja taidemuodot		Audiovisuaaliset media- ja taidemuodot	
KONFERENSSI OPPITUNTI SEREMONIA	LUONNON- MAISEMA KULTTUURI- MAISEMA	TAIDETEOS PRINTTI- MAINOS	MUSEO- YMPÄRISTÖ TIEDON VISUALISOINTI	ELOKUVA TV-OHJELMA MAINOSVIDEO MULTIMEDIA	TEATTERI OOPPERA TANSSI
vuorovaikutus, toiminta, esitys- materiaali, tila, esineistö, vaatteet...	maisema, kasvisto, rakennus...	maalauk, veistos, valokuva, mainoskuva...	esineistö, valokuva, infotaulut...	henkilöt, toiminta, tila, tekstit, (äänet)...	henkilöt, toiminta, tila, (äänet)...
<i>Reaaliaikainen "ku-tu" Spontaani/valmisteltu "ku-tu"</i>		<i>Reaaliaikainen "ku-tu" Spontaani/valmisteltu/ käsikirjoitettu "ku-tu"</i>		<i>Tallennettu reaaliaikainen "ku-tu" Käsikirjoitettu "ku-tu"</i>	

Kuvio 1.

Kuvion 1 ylimmällä vaakatasolla on neljä kategoriaa, jotka kuvaavat karkeasti ottaen neljää eri tilannetta tai lähtömateriaalia: *tapahtuma tai vuorovaikutustilanne*, *ympäristö*, *visuaaliset media- ja taidemuodot* sekä *audiovisuaaliset media- ja taidemuodot*. Näiden otsikoiden alapuolisissa tekstikehyksissä annan esimerkkejä lähtötilanteista, joiden alapuolella taas on lueteltu joitakin kuvailutulkkauksessa kielennettäviä elementtejä. Alimpana on mainittu kuvailutulkkausten ("ku-tu") muoto kussakin tilanteessa: reaaliaikainen tai tallennettu sekä spontaani, valmisteltu tai käsikirjoitettu. Seuraavaksi esittelen käyttötilanteita ja lähtömateriaaleja hieman tarkemmin.

2.1 Kuvailutulkkaus vuorovaikutuksen osana

Erlaisille yleisötilaisuuksille, kuten konferenssit, urheilutapahtumat ja seremoniat (esim. kuninkaalliset häät), on tunnusomaisista ihmistenvälinen kanssakäyminen sekä viestinnän ennakoimattomuus, koska toiminnan tai vuorovaikutuksen kulku ei ole suunniteltu – ainakaan kokonaan – etukäteen (vrt. Matamala, 2007, 128f.). Tällöin kuvailutulkkaus pyrkii välittämään näkövammaiselle tietoa muun muassa ihmisten toiminnasta,

käyttäytymisestä, vuorovaikutuksesta ja ulkoasusta sekä fyysisestä tilasta ja esineistöstä. Henkilöistä voidaan kuvailla esimerkiksi vaateetusta sekä kasvojen ja vartalon piirteitä (Lahtinen ym., 2009, 69–71). Fyysiselle tilalle, jossa ollaan, annetaan nimi (esim. 'auditorio') ja kuvaillaan esimerkiksi sen muotoa ja kokoa, muita ihmisiä ja esineitä sekä mahdollisia liikkumisen esteitä. Koska vuorovaikutustilanteessa on tärkeää huomioida keskustelukumppanin käyttäytyminen ja ei-kielelliset viestit, olisi kuvailutulkkausten hyvä kielenääntää sellaisia osa-alueita, joita ei voi tulkita äänen perusteella, kuten visuaaliset eleet ja liike. (Mt., 71–75.) Samoin redundanssin välttämiseksi ja ajan säästämiseksi kuvailutulkkin on tärkeää ymmärtää, millaista viestintää käyttäjät vastaanottavat auditiivisesti puheen (mm. prosodia), äänikäyttäytymisen (itkuisuus, hymyily jne.) tai ympäristön äänimaailman (esim. kaupungin äänimaisema) kautta.

Reaaliaikaisesti tapahtuva tilanne vaatii reaaliaikaisen kuvailutulkkausten. Tällöin kuvailutulkkausten vastaanottaja tai käyttäjä on tilanteessa läsnä⁴, ja kuvailutulkkaus voi

⁴ Tapahtumia ja vuorovaikutustilanteita voidaan myös välittää esimerkiksi television kautta, mutta en käsittele näitä tilanteita tässä artikkelissa.

olla spontaania tai valmisteltua. Spontaania kuvailutulkkausta olisi esimerkiksi tilanne, jossa näkövammaisen henkilön avustaja kuvailee tälle kaupassakäynnin aikana kauppaan, sen tuotteita, muita asiakkaita ja henkilökuntaa. Valmisteltu kuvailutulkkaus puolestaan etenee reaaliaikaisesti mutta etukäteen suunnitellusti, jolloin tiedetään, mitä kuvaillaan ja missä järjestyksessä tilasta ja tilanteen kulusta on hankittu etukäteen.

Kuvailu voi olla yksisuuntaista ja välittyä yksinomaan puheen kautta, jolloin vastaanottaja ei voi kommentoida tai esittää kysymyksiä (esim. konferenssisitelmän kuvailutulkkaus kuulokkeen kautta). Vastavuoroisessa kielellisessä kuvailussa taas kuvailutulkkaus saa vuoropuhelun piirteitä ja osallistaa vastaanottaja-käyttäjän (esim. opetustilanteen kuvailutulkkaus). Toiminnallisessa vuoropuhelukuvailussa vastavuoroisuuden lisäksi tulee toiminnallisuus eli se, että käyttäjä tutkii kuvailun kohdetta omien käsiensä kautta (esim. opetustilanteen kuvailutulkkaukseen voidaan liittää havaintomateriaalin tutkiminen). Vastavuoroisesti kuvailtaessa voidaan myös tukea muita aistihavaintoja (esim. selitetään äänten lähteitä) sekä käyttää kielellisen kuvailun lisäksi keholle piirtämistä (esim. selvennetään kohteen muotoja ja mittasuhteita tai käytetään kehon liikettä kuvaamaan henkilön liikumista). (Lahtinen ym., 2009, 43–45; ks. myös Márquez Linares, 2007.)

Oppituntien kaltaisissa vuorovaikutustilanteissa kuvailutulkkauksen käyttäjä ei ole pelkkä vastaanottaja vaan osallistuu viestinnän rakentamiseen kyselemällä ja kommentoimalla. Tällöin korostuu kuvailutulkkauksen rooli puhutun kielen muodossa: paikan päällä ja kasvokkain tulkin ja käyttäjän välillä. Puheen tukena voidaan käyttää kosketusta esimerkiksi piirtämällä tilasta kartta käyttäjän selkään, tai käyttäjä voi itse tunnustella tilassa olevia esineitä, pintoja ja muotoja (ks. Lahtinen ym., 2009, 73). Márquez Linares

(2007) raportoi fysioterapialuennon kuvailutulkkauksesta, jossa kokeiltiin kahta tapaa: konsekutiivinen kuvailutulkkaus, jolloin vastaanottaja saa luennon kuvailun jälkikäteen, ja kuiskattu simultaaninen kuvailutulkkaus, jolloin käyttäjä saa tietoa luentotilanteesta kuiskattuna (mt., 211f.). Konsekutiivisen kuvailutulkkauksen etuna on, että kuvailu voi olla hyvinkin kattava ja että vastaanottaja voi perehtyä siihen parhaaksi katsomansa ajan, kun viestintätilanne ei rajoita kuvailutulkkauksen muodostamista eikä vastaanottoa. Simultaaninen kuvailutulkkaus on puolestaan hyödyllistä siksi, että kuvailu välittyy asiayhteydessään (esim. kehonkielen kuvailu sanallisen viestinnän rinnalla) ja kuvailutulkkauksen vastaanottaja saa käyttäjän roolin esimerkiksi kommentoimalla kuvailun sisältöä. Konsekutiivisen kuvailutulkkauksen ongelma on, että kuvailu vastaanotetaan irrallaan asiayhteydestään, kun taas simultaanitulkkauksen tekee haasteelliseksi se, että visuaalista materiaalia esitetään usein samanaikaisesti kuultavan informaation, kuten opettajan puheen, kanssa. (Ks. mt.) Kuvailutulkkaukseen vaikuttaa myös tilanteen dynamiikka, joka ei ole ainakaan kokonaan etukäteen tiedossa (esim. opettajan ja oppilaiden vuorovaikutus luennon aikana, mt., 221).

Vuorovaikutustilanteissa kuvailtava materiaali tai viestintä voi olla puhetta täydentävää, kuten deiktisten ilmaisujen viittauskohteen ilmaiseminen eleellä (ks. Márquez Linares, 2007, 217) tai itsenäistä, kuten havainnollistavat tai kielellistä viestiä korvaavat eleet (mt., 218). Näissä tilanteissa voisikin kielellisen kuvailun tukena tai sen sijaan käyttää toiminnallista kuvailua eli kosketusta tutkimaan esimerkiksi pienoismalleja tai kokokuvioita (ks. esim. Lahtinen ym., 2009) sekä piirroksia tai muuta visuaalista materiaalia niille, joilla näkökyky sallii läheltä tarkasteltavat suuret muodot (ks. Quereda Herrera, 2007, 233f.). Tällöin viestintä on monikanavaista myös näkövam-

maiselle (kuulo+kosketus(+näkö)), kuten se on lähtötilanteessa näkeville (kuulo+näkö).

2.2 Ympäristön kuvailutulkkaus

Ympäristön kuvailutulkkauksen kohteita ovat luonnon- ja kulttuurimaisemat (Lahtinen ym., 2009, 78). Ne sisältävät osin dynaamista materiaalia eli toimintaa (esim. ihmisten ja koneiden toiminta, maiseman muutos), osin staattista materiaalia (esim. rakennukset kaupungissa). Ympäristön kuvailutulkkaus voidaan toteuttaa reaaliaikaisena tai etukäteen tallennettuna ja tilanteessa kuunneltavana tuotoksena. Reaaliaikaisena, käyttäjien läsnä ollessa kuvailutulkkaus voidaan toteuttaa vuoropuhelukuvailuna (mt., 91). Luontopolut ja kaupunkikierrokset hyötyvät äänioppaista, joihin on tallennettu kuvailutulkkaus ja joita käyttäjät voivat kuunnella omassa tahdissaan (ks. espanjalainen kuvailutulkkausstandardi AENOR, 2005, 5 ja 11). Ääniopas voi sisältää varsinaisten kuvailun lisäksi muun muassa turvallisuusohjeita sekä tietoa tilan mahdollisista esteistä, sisään- ja uloskäynnistä ja palveluiden sijainnista (mt., 11–12).

2.3 Kuvailutulkkaus visuaalisessa mediassa ja taiteessa

Visuaalisia media- ja taidemuotoja ovat muun muassa maalaukset ja valokuvat, mainoskuvat, museoesineet ja infotaulut. Toisin kuin tapahtumissa ja vuorovaikutustilanteissa kuvailutulkkaukseen on käytettävissä periaatteessa rajaton aika, koska kuvailtava materiaali on muuttumaton eikä välttämättä sisällä tapahtuman etenemistä tai muita rajaavia tekijöitä. Käytännössä kuitenkin kuvailutulkkauksen sisältöä ja kestoa määrittävät muun muassa näyttelykierroksen kesto ja se, mitä on etukäteen sovittu kuvailtavaksi.

Ojasen (2013) mukaan taideteoksen kuvailutulkkauksen ei ole tarkoitus esitellä tai

dehistoriaa tai olla kuvailijan tulkinta teoksesta, vaan siinä pyritään ”maalaamaan” teos uudelleen sanoin kertomalla ensin teoksen fyysiset perustekijät, kuten koko, muoto ja eri elementtien keskinäiset suhteet, ja sitten kuvailemalla yksityiskohtia. Myös De Coster & Mühleis (2007, 193) ja Snyder (2005) esittävät lähtökohdaksi teoksen fyysiset mittasuhteet. Tämän jälkeen olisi hyvä edetä kuvailemaan sitä, mitä teos esittää, ennen kuin kuvailee sen, miten se esittää (De Coster & Mühleis, mt., 193). Sisällöllisiä ominaisuuksia ovat muun muassa teoksessa esiintyvät hahmot, maisema ja värit, tyyllisiä taas koko, muoto, tekniikka, materiaali ja niin edelleen. Varsinaisen teoksen kuvailun lisäksi voidaan kertoa sen sijainnista näyttelytilassa sekä muita tietoja kuten tekijä ja vuosi. (Lahtinen ym., 2009, 87.) Vastaanottaja kokee teoksen vähitellen kuin ”rakentaisi palapeliä” tai kuin lukisi runon (Ojanen, mt.). Sanallinen kuvailutulkkaus on ensiarvoisen tärkeää silloin, kun taideteosta ei voi kokea välittömästi esimerkiksi koskettamalla. Kosketuksen kautta voi toisinaan tutustua muun muassa veistoksiin tai näiden pienoismalleihin sekä maalausten kohokuviojäljennöksiin. Toisaalta koskettaminen voi tarvita tuekseen kielellisen kuvailun esimerkiksi värien maailmaan. (De Coster & Mühleis, 2007, 190–191.)

Kuvailutulkkaus voi tapahtua reaaliaikaisena esimerkiksi pienryhmälle. Sen etuna on vastavuoroisuus: käyttäjät voivat esittää tulkille kysymyksiä ja kommentteja syventäen näin kokemustaan teoksesta (De Coster & Mühleis, 2007, 192; ks. myös Lahtinen ym., 2009). Käyttäjien kanssa voidaan sopia kuvailutulkkauksen tulkinnallisuuden ja subjektiivisuuden aste, sillä jotkut toivovat neutraalimpaa, toiset taas eläytyvämpää ja taidetta tulkitsevaa kuvailua. Tallennettu kuvailutulkkaus puolestaan ei ole aikaan eikä välttämättä paikkaankaan sidottua. Museoiden äänioppaat voivat sisältää käsikirjoitetun

kuvailutulkkauksen teoksista, jonka kävijä voi kuunnella omassa tahdissaan – paikan päällä tai verkossa (ks. esim. Ateneumin ”kuusi kuvailtua teosta”⁵). Museoiden kokoelmien siirtyessä yhä enemmän internetiin teoskuvailuja voidaan tallentaa digitaalisen esityksen yhteyteen. Tallennetun kuvailutulkkeen voi sisällyttää myös verkkosivuilla tarjottaviin mainoksiin ja muuhun kuvamateriaaliin.

2.4 Kuvailutulkkaus audiovisuaalisessa mediassa ja taiteessa

Audiovisuaalisilla media- ja taidemuodoilla on kaksi keskeistä piirrettä: audiovisuaalisuus eli äänen ja kuvan yhteispeli sekä dynaamisuus eli ajassa etenevä toiminta. Vuorovaikutustilanteen tapaan kuvailutulkkauksen päämateriaalin, visuaalisen ilmaisun ja viestinnän, lisänä on auditiivisesti välittyvää materiaalia, joka rajaa kuvailutulkkauksen kestoa (tärkeiden äänten päälle ei kuvailla) ja johon kuvailutulkkaus toisinaan viittaa (esim. kerrotaan äänen lähde). Tämänäyttöinen lähtömateriaali pitää sisällään elokuvat, televisio-ohjelmat ja -mainokset sekä näyttämö- ja tanssitaiteet, kuten teatterin, oopperan ja tanssin. Materiaalin teosmaisuuksien vuoksi kuvailutulkkaus on mahdollista käsikirjoittaa ja ajastaa sopiviin kohtiin etukäteen; tosin näyttämöteokset ja suorat lähetykset voivat muuttua esityksen aikana. Elokuvien ja muiden kuin suorana lähetyksenä esitettävien tv-ohjelmien kuvailutulkkaus on useimmiten tallennettu, ja käyttäjä voi kuunnella sen teoksen yhteydessä (Aaltonen, 2007, 6). Tallennettu kuvailutulkkaus välitetään eräänlaisena lukupuhuntana (vrt. Tiittula, 2012, 4), joka perustuu kirjoitettuun kuvailutekstiin ja jonka joko kuvailutulkki tai ääninäyttelijä lukee ääneen eriasteisesti eläytyen.

⁵ <http://www.ateneum.fi/fi/ateneumin-aarteita> (16.9.2013)

Kuvailutulkkausta rajoittaa olennaisesti teoksen äänimaailma, koska kuvailu sovitaan repliikkien väliin niin, ettei se häiritse tärkeitä alkuperäisiä ääniä ja musiikkia (ks. esim. Salway, 2007, 152). Usein repliikkittömät hetket eivät ole äänettämiä, vaan niissä on musiikkia tai näyttämötilaan kuuluvia ääniä, ulkokohtauksessa vaikkapa linnunlaulua tai kaupungin ääniä. Ne joko kuullaan sellaisinaan tai ne kuuluvat kuvailutulkkauksen taustalla. Äänimaailma ei kuitenkaan ole ainoastaan rajoite, vaan sillä on tärkeä rooli vastaanottajien kannalta. Ensinnäkin auditiivisen kerronnan kautta voi päätellä tarinan kulkua (mitä tapahtuu ja missä), kuvitella visuaalisia elementtejä (esim. henkilöiden ulkonäköä ja ei-kielellistä viestintää) sekä nauttia teoksesta ilman välikäsiä (esim. elokuvan tunnelma musiikin välityksellä). Toiseksi äänimaailma tukee kuvailutulkkauksen vastaanottoa ja ymmärtämistä, kun esimerkiksi musiikki luo yhteyksiä kuvailujen välille (Hirvonen & Tiittula, 2012).

Seuraavaksi käsittelen tarkemmin muutamaa muotoa, joita kuvailutulkkauksen tutkimuskin laajimmin tarkastelee.

2.4.1 Elokuva

Benecke (2004, 78) määrittelee elokuvan kuvailutulkkauksen ”täydentävänä kerrontana, joka kuvailee toimintaa, kehonkieltä, ilmeitä, maisemaa ja puvustusta”. Nykyään korostetaan, että elokuvan kuvailutulkkauksessa on keskeistä sanallistaa juonen kannalta tärkeät vihjeet niin, että vastaanottaja voi itse – ääni- ja kielivihjeisiin perustuen – muodostaa tarinan mielessään ’standardikatsojien’ tavoin (ks. Hirvonen, 2012; Lahtinen ym., 2009; Vandaele, 2012).

Usein elokuvan kuvailutulkkaus toteutetaan niin, että käsikirjoituksen luo yksi kuvailutulkki ja sen tarkistaa toinen. Tarkistuksessa saatetaan hyödyntää näkövammaista konsult-

tia. Jossakin on tapana kuvailutulkata tiiminä niin, että käsikirjoituksen tekevät kaksi näkeväää ja yksi sokea. Yhtäällä kuvailutulkkauksen puhumiseen palkataan ääninäyttelijä, toisaalta sen tekee kuvailutulkki itse.

Elokuvan kuvailutulkkausta on tutkittu useasta eri näkökulmasta (ks. esim. Fixin (2005) toimittama kokoomateos). On selvitetty elokuvallisten keinojen siirtymistä kielelliseen muotoon (esim. Hirvonen, 2012 ja 2013; Seiffert, 2005; Kluckhohn, 2005) tai kuvattu kuvailutulkkauksen kieltä ja kuvailtavia elementtejä korpustutkimuksella (Salway 2007, Jiménez-Hurtado, 2007b). Elokuvan kuvailutulkkauksesta on tehty myös kieliä vertailevaa tutkimusta (Bourne & Jiménez-Hurtado, 2007; Matamala & Rami, 2009), ja sitä on käytetty tutkimusaineistona kuvailutulkkauksen vastaanottotutkimuksessa (Szarkowska, 2011; Szarkowska & Jankowska, 2012; Cabeza-Cáceres, 2013). Toisaalta on haluttu tarkastella kuvailutulkattua elokuvaa multimodaalisena teoksena itsessään vertaamalla kuvailutulketta kuvaan, jolloin on saatu selville äänimaailman ja puheen keinoja ilmentää esimerkiksi elokuvallista tilaa (Hirvonen & Tiittula, 2012).

2.4.2 Teatteri ja ooppera

Näyttämötaiteen teokset ovat dynaamisesti ajassa eteneviä tekstejä, joille keskeistä on reaaliaikaisuus. Siksi näyttämötaiteen kuvailutulkkaus on tyypillisesti käsikirjoitetun ja reaaliaikaisen kuvailutulkkauksen yhdistämistä (Matamala, 2007, 123). Kuvailutulkkaus-käsikirjoituksen laatimisessa tulkilla voi olla apunaan näytelmän käsikirjoitus tai videomateriaalia harjoituksista, ja hän voi käydä seuraamassa näytelmän harjoituksia paikan päällä (mt.). Teos voi muuttua esityksen ja siis myös kuvailun aikana, esimerkiksi kun näyttelijät improvisoivat, ohjaaja on muuttanut käsikirjoitusta tai kuvailutulkkauskelle

suunniteltu tauko on lyhyempi tai pidempi kuin käsikirjoituksessa (mt., 127; Holland, 2009, 176–177).

Teatteriesityksen kuvailutulkkauksessa on usein kaksi pääelementtiä: ennakkokuvailu, joka kertoo produktion tyylistä, sekä varsinaisen esityksen kuvailutulkkaus (Holland, 2009, 170). Ennakkokuvailu johdattelee lavastukseen, valaistukseen, puvustukseen sekä roolihahmoihin (mt., Aaltonen, 2007) sekä teoksen taustatietoihin kuten tekijään ja juoneen (Corral & Lladó, 2011, 166). Taustatiedot ovat usein luettavissa libretoissa tai käsiohjelmassa, joten niiden saavuttaminen on tärkeää myös näkövammaiselle yleisölle (ks. Cabeza i Cáceres, 2010, 228). Kielellistä kuvailutulkkausta tukemaan voidaan järjestää koskettelukierros lavastukseen ja puvustukseen sekä antaa näyttelijöistä ääninäyte (Aaltonen, mt.). Nämä auttavat vastaanottajaa hahmottamaan näyttämötilaa ja tunnistamaan tarinan henkilöitä, joihin kuvailutulkkauksessa esityksen aikana viitataan. Esityksen aikana kuvaillaan muun muassa henkilöitä ja heidän toimintaansa, lavastuksen muodostamia tiloja sekä luetaan oopperatekstitys tekstitystaululta (Corral & Lladó, mt.). Jos esityksessä on musiikkia, kuvailutulkkauksen pitää huomioida visuaalisen (näyttämöllepano) ja kielellisen (vuorosanat) esittämisen lisäksi orkesterin, kuoron ja solistien ilmaisu (ks. Cabeza i Cáceres, 2010, 228; Matamala, 2007, 125).

Teatterissa kuvailutulkki kuvailee erillisestä tilasta käsin, ja vastaanottajat kuulevat kuvailun kuulokkeen kautta (Matamala, 2007, 123). Ennakkokuvailu voidaan myös lähettää yleisölle etukäteen kuunneltavaksi. Koska kuvailutulkkauksen vastaanottajat ovat läsnä esityksessä ja samassa tilassa sen kanssa, kielellistä kuvailua tukee se, mitä vastaanottajat kuulevat esityksestä kuulokkeettoman korvan kautta. Vastaanottajien voikin olla hyödyllistä istua lähellä näyttämöä, ”että puheen lisäksi

voisi kuulla muutkin näyttämöllä syntyvät äänet, kahahdukset, liikkumisen; meneekö nyt taikauskon puolelle, mutta myös sen energian, joka virtaa esiintyjien ja katsojien välillä” (Ojanen, 2012).

2.4.3 Multimedia

Audiovisuaalisiin käyttötilanteisiin kuuluvat myös multimediatuotteet ja -sisällöt: verkkosivut, videopelit ja niin edelleen. Tausta-ajatuksena on tieto- ja viestintäteknologian sekä vuorovaikutteisen sähköisen median käytettävyys ja universaali tai erilaisuuden huomioiva suunnittelu (*Universal Design; Design for All*) (ks. Helin, 2005, 238-239). Näkövammaisten multimedian käyttöä tukevat muun muassa ruudunlukija (synteettinen ääni lukee ruudulla olevaa tekstiä), pistekirjoitusnäyttö (muuttaa tekstin pistekirjoitukseksi) sekä suurennustyökalu. Kuvasisällöt puolestaan tarvitsevat ruudunlukijalla luettavan tekstivastineen. (Helin, mt., 242–243, 248.)

Multimedian tarjoamaa kuvailtavaa materiaalia ovat erilaiset kuvat, kaaviot, sovelmat (appletit), animaatiot, kuvakartat (image-map) ja videot. Myös ääniä voi olla tarpeen kuvailla. (Helin, 2005, 248.) Audiovisuaalista materiaalia ovat esimerkiksi erilaiset videot: elokuvien tai tv-ohjelmien trailerit, musiikki- ja uutisvideot, samoin kuin webcastina eli suorana verkkolähetystenä välitetyt tapahtumat ja vuorovaikutustilanteet (esim. verkossa lähetettävä muotinäytös voidaan kuvailutulkata, ks. Udo ym., 2010, 141).

Verkkosivujen kuvilla on erilaisia merkityksiä ja funktioita. Ne voivat olla jonkin tarkoituksen representaatioita (esim. valokuvat ja videot sekä piirrookset) tai niillä voi olla symbolinen tai indeksinen funktio (esim. värit teksteissä korostamassa tai kuvio viittaamassa toimintaan). Helinin (2005) kokoamien käytettävyysohjeiden mukaan indeksoivat tai symboloivat kuvat, kuten ’nuoli ylöspäin’, tulisi

myös sanallistaa siten, millaista toimintaa sillä halutaan suorittavan (esim. ’sivun alkuun’) (mt., 248). Taulukoiden informaation voi asetella siten, että se on järkevästi toistettavissa ruudunlukijalla (mt., 247). Kuvailutulkaukskeinoihin liittyen Cámara & Espasa (2011, 432) esittävät, että yleisö voisi (tieteellisen) multimediasisällön suhteen hyötyä ”standardoidusta” kuvailutulkauksesta, jolloin tiettyä visualisointikeinoa (esim. piktogrammi tai taulukko) vastaa tietynlainen kuvailu.

Myös videopelien saavutettavuus on nousut puheenaiheeksi (Mangiron, 2011). Se hyödyttää erityisryhmiä ja yhteiskuntaa paitsi sosiaalisen integraation hengessä, myös opetus- ja terapiakäytössä, ja pelialalle se luo lisää potentiaalisia käyttäjiä ja asiakkaita (ks. mt., 63–64). Videopelien saavutettavuus voi tarkoittaa esimerkiksi äänen ja puheen tekstittämistä tai visuaalisten elementtien kuvailutulkausta; erilaisilla käyttöliittymillä pelin voi myös muuttaa kuulon tai näön avulla pelattavaksi (mt., 61). Näkövammaista pelaajaa auttavat lisäksi puhesyntetisaattori tai ruudunlukija (mt., 62).

Yksi mahdollinen väline kuva- ja äänimateriaalin tekstivastineen (ks. Helin, 2005, 248) luomiseen on kuvailutulkkaus. Ensinnäkin kuvailutulkkauksia voisi hyödyntää intermediaalisesti. Kun esimerkiksi taideteos on esillä sekä näyttelyssä että verkkosivuilla, teoksen kuvailutulkausta voisi käyttää molemmilla foorumeilla (tosin tällöin on sovittava tekijänoikeuksista). Toiseksi olisi tutkittava, missä määrin ja millaisia tekstivastineita voi muodostaa kuvailutulkkauksen kautta: mitä malleja olemassa oleva tutkimus tarjoaa ja millaisia uusia muotoja voidaan kehittää? Tässä suhteessa kiinnostava avaus on mainittu Cámaran & Espasan (2011) standardoitu kuvailutulkkaus, jota tavallaan käytetään jo taideteosten kuvailussa, kun edetään tietyn kaavan mukaan (teostiedoista sisällön ja tyylin kuvaukseen). Loppuluvussa pohdin tätä

ja eräitä muita kehitysuuntia, joilla pyritään tehostamaan kuvailutulkkauksia.

3 KATSE TULEVAAN: KUVAILUTULKKAUSPROSESSIN TEHOSTAMINEN

Eräs käytännön hidaste kuvailutulkkauksen laajemmalle käyttöönnotolle muun muassa Suomessa on sen hinta. Vaikka kuvailutulkkauksia tarvitaan ja periaatteessa halutaan lisää, sitä pidetään myös kalliina ja käyttäjämääriä liian marginaalisina.⁶ Saksalaisen arvion mukaan elokuvan kuvailutulkkauksia maksaa 4500–5000 euroa⁷, ja Suomessa kustannukset ovat samaa luokkaa (Näkövammaisten kulttuuripalvelu ry:n sihteeri T. Rantalainen, henkilökohtainen tiedonanto 16.9.2013). Liikenne- ja viestintäministeriö on arvioinut televisiossa lähetettävän kuvailutulkkauksen hinnaksi 362–500 euroa per lähetetty ohjelmatunti (ks. Liikenne- ja viestintäministeriö, 2012, 9; kuvailutulkkauksesta käytetty termiä ”selostus”). Hinta tuntuu pieneltä verrattuna mainittuun elokuvan kuvailutulkkaukseen, eikä ministeriön arviosta käy ilmi, minkä tyyppiseen kuvailutulkkaukseen tai ”selostukseen” hinta viittaa ja sisältääkö se esimerkiksi kuvailutulkkin valmistautumistyön. Selvitys ilmentää kuitenkin kuvailutulkkauksen kalteutusta ohjelmatekstitykseen verrattaessa, kun arvioidaan ohjelmatunnin hintaa suhteessa kohderyhmän kokoon: tällöin ohjelmatekstitys maksaa 0,50€/ohjelmatunti, kuvailutulkkauks puolestaan 4,50€ (mt., 11).

On esitetty, että kustannuksia voidaan vähentää a) kuvailutulkkaus-käsikirjoitusten

kääntämisellä kielestä toiseen ja b) teknologian kuten puheesynteesin hyödyntämisellä. Lisäksi voitaisiin tutkia mahdollisuutta luoda standardoidumpaa kuvailutulkkauksisältöä ja -kieltä. Käsittelen tässä luvussa näistä ensin käsikirjoitusten kääntämistä, sitten puheesynteesin hyödyntämistä ja lopuksi pohdin, mitä standardointi voisi tarkoittaa kuvailutulkkauslaadun ja kustannustehokkuuden kannalta.

3.1 Kuvailutulkkaus-käsikirjoitusten kääntäminen

Kun kuvailutulkkauksia on jo käsikirjoitettu yhdellä kielellä, voidaan tätä hyödyntää uusiin kohdekieliin ja -maihin kääntämällä käsikirjoitus kielestä toiseen. Näin kohdekielinen kuvailutulkkausprosessi voi nopeutua, koska lähtömateriaaliin ei tarvitse perehtyä alusta pitäen, vaan olennainen informaatio on jo etsitty ja yhteen kieleen kielennetty (Remael & Vercauteren, 2010, 157). Käännöksiä toimittava yritys voi myös tarjota kuvailutulkkauslaadun halvemmallalla kuin lähtömateriaalista aloittava, kohdekielinen palveluntarjoaja. Esimerkiksi Britannian voidaan myydä jonkin kansainvälisesti leviävän menestyselokuvan kuvailutulkkaus-kääntämällä ”alkuperäinen” englantilainen kuvailutulkkaus-käsikirjoitus eri kieliin. (Ks. Benecke, 2007, 52.) Englannin kautta kääntämistä on jo kokeiltu ainakin saksaan ja hollantiin (mt.; Remael & Vercauteren, 2010, 158).

Kuvailutulkkaus-käsikirjoituksen interlinguaalisessa kääntämisessä on kuitenkin useita haasteita. Jos käsikirjoitus sovitetaan vastaanottajamaan ilmauksellisiin ja sisällöllisiin konventioihin, voi tähän käytetty työaika olla kustannuksiltaan samankaltainen kuin jos kuvailutulkkauslaadun tekisi alusta alkaen (ks. Benecke, 2007, 52). Tietyt kielialueen yleisö voi olla tottunut vaikkapa henkilöiden ulkonäön perusteelliseen kuvailuun, ja ellei tätä piirret-

⁶ Näistä haasteista huolimatta esimerkiksi Britanniassa on päivittäin tarjolla kuvailutulkattua ohjelmistoa muun muassa televisiossa (ks. Royal National Institute of Blind People 'Audio description': http://www.rnib.org.uk/livingwithsightloss/tvradiofilm/Pages/audio_description.aspx).

⁷ <http://www.deutscher-hoerfilmpreis.de/hoerfilm.html> (16.9.2013)

tä ole käsikirjoituksessa, voi kuvailutulkkaus tuntua vieraalta (mt.). Ongelmia voi syntyä myös kieli- ja kulttuurieroista visuaalisen ja audiovisuaalisen viestinnän tulkinnassa ja kielentämisessä. Tästä syystä kääntäjä voi joutua tarkistamaan asioita lähtömateriaalista, eikä aikaa välttämättä säästy (mt., 160). Toiset haasteista liittyvät kääntämiseen yleisesti, toiset taas erityisesti kuvailutulkkaukseen ja sen laatuun. Yksi erityishaaste liittyy tyyliin: esimerkiksi englanninkielisen kuvailutulkkaus-käsikirjoituksen hollanninnois voi olla virkerakenteiltaan yksinkertaisempi kuin lähtöteksti. Laadullisia ongelmia voi syntyä siitä, että alkuperäinen kuvailutulkkauskäsikirjoitus on epätarkka eikä sisällä kaikkea oleellista informaatiota, jonka käsikirjoituksen kääntäjä puolestaan voi huomata ja joutua korjaamaan tekstiin. (Mt., 159–160.) On myös mahdollista, että eri kieli- tai kulttuurialueet kokevat erilaiset asiat relevanteiksi, minkä takia käännöksen lähtöteksti ei välttämättä vastaa kohdekielisen vastaanottajan, siis kuvailutulkin tai kuvailutulkkausyleisön, odotuksia. Yleiset haasteet liittyvät kielten erilaisuuksiin. Sanoilla on usein erilaisia merkityksiä lähtökielessä ja siten myös erilaisia vastineita kohdekielessä (ks. esim. englannin konjunktion *as* kääntämisestä hollantiin, Remael ja Vercauteren, 2010, 160f.). Samoin ei-kielelliset kulttuurisidonnaiset viittaukset aiheuttavat kääntämiseen sen, että kääntäjän on valittava erilaisten käännösstrategioiden väliltä, esimerkiksi, välitetäänkö kulttuurisidonnaisuus erikoistermiä käyttäen, suoralla käännöksellä, yleistäen vai vaikkapa korvaten sanan jollakin toisella. (Mt., 165–168.) Ilmaisuilla on myös konnotaatioita ja assosiaatioita, jotka eivät välttämättä siirry kielestä toisen mutta joilla on merkitystä teoksen tulkinnan kannalta. Tätä havainnollistaa suomenkielen ilmaus *ummistaa silmät*, joka erään elokuvan kuvailutulkkauksessa tuntuu viittaavan sekä silmien fyysiseen kiinni painamiseen että hen-

kilön mielentilaan, mutta saksassa on vaikea löytää vastinetta, joka kuvaisi molempia taapahtumia yhtäaikaaisesti (Hirvonen, 2013, 25). Sillä, että kielten ilmaukset synnyttävät erilaisia mielikuvia ja miellehtymisiä, on merkitystä kuvailutulkkauksen kannalta, koska ilmaisu on siinä yleensä tiivistä ja jokainen sana ja ilmaus on ladattu merkityksillä.

3.2 Puhesynteesi kuvailutulkkauksen välittämisessä

Nykykäytäntönä on, että kuvailutulkkauksen lukee kuvailutulkki tai ääninäyttelijä joko tallenteelle tai suorana elävän-esityksen yhteydessä. Tämän vaiheen korvaamiseksi on esitetty puhesynteesiä eli automaattista tekstinlukua, jolloin synteettinen ääni lukee kuvailutulkkauskäsikirjoituksen merkityt kuvailukohdat sopivissa kohdissa aikakoodien avulla. Puhesynteesillä luettu kuvailutulkkaus säästäisi työvoimakustannuksissa, koska siinä ei tarvita ihmisen puhetyötä eikä studioaikaa. Kuvailutulkkauskäsikirjoituksen kirjoittajilta ei myöskään tarvitsisi edellyttää äänenkäytön taitoa. Lisäksi kuvailutulkkauksen käyttäjät pystyisivät soveltamaan käyttämiään puhesynteesiohjelmistoja ja valita puheäänän yksilöllisesti (esim. mies- tai naisääni). (Szarkowska, 2011, 145–146, 155.) Oletuksena kuitenkin on, että kuvailutulkkauksen laatu voi kärsiä puheäänän synteettisyyden vuoksi. Puhesynteesin ongelmia on puheen ja kielen tasolla muun muassa luonnoton intonaatio (esimerkiksi sanapaino epätyypillisellä paikalla) ja (vierasperäisten) sanojen epätarkka tai oudolta kuulostava lausuminen, teknisen toteutuksen suhteen taas synteettisen puheen sovittaminen ohjelmaan niin, että kuvailu jakaantuu tasaisesti sille varattuihin kohtiin (Szarkowska, 2011, 149–150).

Puhesynteesin ja ihmisäänän suhdetta kuvailutulkkauksen vastaanotossa on tutkittu Puolassa. Szarkowska (2011) sekä Szarkows-

ka & Jankowska (2012) kysyivät näkövammaisyleisöltä puhesynteesillä kuvailutulkatun elokuvan esittämisen jälkeen, kumpaa ääntä – aitoa vai synteettistä – he mieluummin kuuntelevat ja olisiko puhesynteesikuvailu hyväksyttävissä tilapäisenä ratkaisuna, kunnes ”aitoa” kuvailutulkkausta on enemmän saatavilla, tai pysyvänä ratkaisuna ”aidon” rinnalla (Szarkowska, mt. 151, Szarkowska & Jankowska, mt., 89). Molemmista tutkimuksissa puolet vastaajista piti aitoa ihmisääntä parempana. Melkein kaikki hyväksyisivät puhesynteesin väliaikaisena menetelmänä ja enemmistö myös pysyvänä vaihtoehtona ihmisäänen rinnalla. (Szarkowska, mt., 152–154; Szarkowska & Jankowska, mt., 90–91.)

Vaikka tutkimukset perustuvat pieneen otokseen (eikä ole tiedossa, onko vastaajien joukossa samoja henkilöitä eri tutkimuksissa), ne antavat viitteitä siitä, että käyttäjät voivat hyväksyä synteettisen puheäänien kuvailutulkkeen esittäjänä ainakin tietyissä käyttötilanteissa. Puhesynteesin hyväksyttävyyteen näyttäisi vaikuttavan positiivisesti käyttäjän aiempi kokemus puhesynteesiohjelmistojen käytöstä (Szarkowska & Jankowska, mt. 92–93), mikä voi viitata tämänkaltaisten teknologisten apukeinojen käytön lisääntymiseen tulevaisuudessa. Puhesynteesiä käytetään jo äänitextityksessä televisiossa sekä tekstinluvussa esimerkiksi internetissä tai kännyköissä navigoitaessa, joten etenkin nuoremmille näkövammaisille sen käyttö sekä ääneen liittyvät mahdollisuudet ja rajoitteet ovat tuttuja. Laajemmin puhesynteesin käyttö nostaa esiin kysymykset, missä määrin se hyödyttää esimerkiksi äänitextitystä sisältäessään luonnollisen puheen piirteitä, kuten Braun ja Orero (2010, 176) esittävät, ja toisaalta, millä tavoin se puolestaan eroaa luonnollisesta puheesta esimerkiksi prosodian suhteen (Szarkowska, 2011, 149).

Szarkowska (2011) huomauttaa, että puhesynteesin hyödyntäminen voisi tuoda mukanaan uusia tapoja käyttää kuvailutulk-

kausta. Puheäänien yksilöllisen valinnan lisäksi puhesynteesi voi lisätä visuaalisten ja audiovisuaalisten sisältöjen itsenäistä käyttöä, kun käyttäjä voi kuunnella ohjelman omassa aikataulussaan tekstitiedostoon perustuvan kuvailutulkkeen kera ja jopa tallentaa kuvailutulkkauksen omalle laitteelleen (ks. mt., 145; vrt. myös Helinin (2005) ’tekstivastine’). Huomionarvoista on myös, että puhesynteesiä voisi hyödyntää tiettyjen ohjelmagenrejen tai sisältöjen kuten internetissä olevan kuvamateriaalin kuvailutulkkaukseen. Kolmasosa Szarkowskan (mt.) ja neljäsosa Szarkowskan ja Jankowskan (2012) tutkituista vastasivat ihmis- ja koneäänien sopivuuden riippuvan ohjelmatyypistä. Aiemmistä puhesynteesin vastaanottotutkimuksista käy ilmi, että koneääni on helpoimmin hyväksyttävissä esimerkiksi tieto- ja oppikirjoihin, kun taas kauno- ja viihdekirjallisuutta kuunnellaan mieluummin aidon ihmisäänen lukemana. Samanlaisia mieltymyksiä ja tarpeita voisi tutkia myös kuvailutulkattujen ohjelmien piirissä. (Szarkowska, mt., 147.) Ohjelmatyyppien jakautuminen aidon ja synteettisen lukupuhunnan mukaan voisi olla askel kohti standardoidumpaa kuvailutulkkausta, jossa tiettyä materiaalia vastaavat tietyt kuvailutulkkauksen tyylilliset, sisällölliset ja äänelliset ominaisuudet.

3.3 Kuvailutulkkauksen standardointi

Kuten tässä artikkelissa on käynyt ilmi, kuvailutulkattavien tilanteiden, tuotteiden ja teosten joukko on laaja ja moninainen. Näiden leviäminen audiovisuaalisen median ja internetin välityksellä lisää tarjontaa entisestään. Samoin moninaistuvat kuvailutulkkauksen käyttötilanteet, kun esimerkiksi tv-ohjelmia voi katsoa paitsi television, myös internetin kautta. Miten kuvailutulkkaus voi vastata visuaalisen kulttuurin ja viestinnän vyöryyn saatettavuusperiaatteen hengen mukaisesti?

Kuvailutulkkauksen standardointi voi hyödyttää niin kuvailutulkkauksen tilaajaa, tekijää kuin käyttäjääkin. Standardoinnissa kuvailutulkilla olisi käytössään tietynlaisia käännösstrategioita ja kielellisiä keinoja erilaisiin kuvailutulkaustilanteisiin. Standardeja on tavallaan jo luotu esimerkiksi kuvailutulkkausohjeiksi (mm. yritysten sisäiset ohjeet ja julkiset ohjeet kuten Ofcom 2000), ja vastikään on syntynyt tarve yhtenäistää kuvailutulkkausohjeistuksia sekä vakiinnuttaa kuvailutulkkauksen käytäntöjä Euroopan tasolla (ks. ADLAB-projekti⁸). Standardoinnin myötä myös kuulija osaisi odottaa mielikuvan rakentuvan tiettyjen ”sääntöjen” mukaan, kuten jo tapahtuu jossain määrin taideteosten kuvailutulkkauksessa, kun kuvailu alkaa teostiedoista ja etenee sitten teoksen sisällön ja tyylin kuvailuun. Tulisikin pohtia, voisiko tutkimuksessa ja käytännön työssä havaittuja kielentämismenetelmiä käyttää kuvailutulkkauksessa systemaattisemmin esimerkiksi niin, että tietty elokuvan visuaalinen keino kuten kuvakoko, saa tietynlaisen kielellisen vastineen (ks. Hirvonen, 2012). Standardit helpottaisivat kuvailutulkin työtä, kun kuvamateriaalin kielentämiseen tarjotaan selkeitä työkaluja. Toisaalta niiden voidaan kokea rajaavan luovuutta ja yksilöllistä näkemystä. Standardoinnin ei kuitenkaan tarvitse tukahduttaa luovuutta, ja toisissa tilanteissa standardoinnin osuus voisi olla pienempi kuin toisissa. Lähtömateriaalin näkökulmasta standardoinnissa voitaisiin vahvistaa eri tyyppien ilmaisu- ja viestintäkeinoja kuten esimerkiksi ohjelma- ja elokuvagenrejen tunnusmerkkejä.

Standardoinnissa voisi hyödyntää aikaisempia kuvailutulkkaus- ja elokuvakäsikirjoituksia esimerkiksi määrittämään erityyppisten elokuvien kuvailutulkkauksen sisältöä ja tyyliä (vrt. Salway, 2007, 166f.). On myös olennaista selvittää, missä määrin ilmaisu tai

viestintä käy ilmi kielellisestä tai muusta kuu-
lon tai pistekirjoituksen kautta havaittavasta
diskurssista ja missä määrin tarvitaan kuvai-
lutulkausta. Esimerkiksi elokuvissa on toisi-
naan runsas äänimaailma, jonka kautta tari-
naa voi tulkita näkemättäkin. Pohdittavaksi
jää myös, millainen on esimerkiksi verkko-
sivujen kuvasisällön riittävä kuvailutulkkaus
ja millaiset ”standardikuvailut” erityyppisille
materiaaleille, kuten oppikirjojen kuvamateri-
aali, määritellään (ks. Piety 2003 teoksessa
Cámara ja Espasa, 2011, 431).

Standardien määrittämisessä voisi olla hyö-
tyä Lahtisen ym. (2009, 22) luokittelusta,
jossa kuvailutyypit jaetaan sisällön laajuuden
mukaan. Perusominaisuuksien kuvailussa
kerrotaan lyhyesti kohteen ominaisuuksista
esimerkiksi mainoskuvassa. Peruskuvailussa
välitetään kohteen ja toiminnan peruspiirtei-
tä käyttäjän tarpeiden mukaisesti. Tarkassa
kuvailussa kuvaillaan myös yksityiskohtia
tarkan kokonaiskuvan saamiseksi. Laajennet-
tu kuvailu sisältää tarkan kuvailun kohteesta
sekä taustatietoja esimerkiksi taideteoksen
tekijästä. (Mt.) Voitaisiin tutkia, missä tilan-
teissa on esimerkiksi tarkoituksenmukaista
antaa lyhyt, perusasioihin paneutuva kuvailu,
ja milloin tarvitaan tarkempaa ja luovempaa
kuvailutulkausta. Ylipäänsä olisi syytä selvit-
tää, miten näkövammaiset käyttävät erilaisia
visuaalisia ja audiovisuaalisia materiaaleja ja
mikä on se ohjelmien ja sisältöjen ja viestin-
nän kirjo, joka tulisi kuvailutulkata.

Loppujen lopuksi standardoitu ja lisäantynyt
visuaalisen ja audiovisuaalisen materiaalin
kuvailutulkkaus voi hyödyttää myös laajem-
pia yleisöjä. Salway (2007, 168–169) viittaa
tietoyhteiskunnan tarpeeseen saavuttaa kuva-
ja äänimateriaalia myös tekstimuodossa, esi-
merkiksi kun tehdään tiedonhakuja videoi-
den sisällöistä ja perustetaan digitaalisia kir-
jastoja. Kuvailutulkausten pohjalta luodut
tekstivastineet (vrt. Helin, 2005) visuaaliselle
ja audiovisuaaliselle tiedolle tukisivat tiedon

⁸ <http://www.adlabproject.eu> (16.9.2013)

etsimistä ja löytämistä kielen avulla esimerkiksi internetissä (Salway, mt.). Standardoitu kuvailutulke voi edesauttaa haun tarkkuutta, kun esimerkiksi tietyillä sana- tai lausemuodoilla löydetään tietyntaista kuva- tai äänimateriaalia, esimerkiksi tietyin keinoin kuvattu elokuvakohtaus. Kuvailutulkatun materiaalin määrän kasvu ja kuvailutulkkeiden tekstipohjainen saatavuus voisivat näin ollen parantaa kuva- ja äänimateriaalin käyttöä niin näkevien kuin näkövammaistenkin kannalta.

KIITOKSET

Kiitos Anu Aaltoselle ja Anukaisa Alaselle sekä kahdelle nimettömälle arvioijalle artikkelia kehittävästä palautteesta.

VIITETIETOKANNAT

Translation Studies Bibliography. Amsterdam: John Benjamins.
Online Research Center for Accesibility [sic] and Audiovisual Translation (ORCAAT). <<http://publish.cephis.uab.cat>> (16.9.2013).

LÄHTEET

Aaltonen, A. (2007). Tietopaketti kuvailutulkauksesta. <http://www.cultureforall.info/tietopaketit_ja_oppaat_kaikki_tietopaketit_ja_oppaat> (16.9.2013).
 AENOR (2005). Norma UNE: 153020. Audiodescripción para personas con discapacidad visual. Requisitos para la audiodescripción y elaboración de audioguías. Madrid: AENOR.
 Benecke, B. (2004). Audio-Description. *Meta* 49:1, 78–80.
 Benecke, B. (2007). Audio-Description. The race between costs and quality. Teoksessa Schmitt, P. A. & Jüngst, H. E. (toim.), *Translationsqualität*, (s. 51–53). Frankfurt am Main: Peter Lang.
 Benecke, B. (2012). Audio description and audio subtitling in a dubbing country: Case studies. Teoksessa Perego, E. (toim.), *Emerging*

topics in translation: Audio description, (s. 99–104). Trieste: Edizioni Università di Trieste. <<http://www.openstarts.units.it/dspace/handle/10077/6355>> (16.9.2013).

- Bourne, J. & Jiménez-Hurtado, C. (2007). From the visual to the verbal in two languages.: a contrastive analysis of the audio description of *The Hours* in English and Spanish. Teoksessa Díaz Cintas, J.; Orero, P. & Remael, A. (toim.): *Media for all*, (s. 175–188).
 Cabeza i Cáceres, C. (2010). Opera audio description at Barcelona's Liceu theatre. Teoksessa Díaz Cintas, J.; Matamala, A. & Neves, J. *New Insights into Audiovisual Translation and Media Accessibility: Media for All 2*, (s. 227–238). Amsterdam/New York: Rodopi.
 Cabeza-Cáceres, C. (2013). *Audiodescripció i recepció*. Julkaisematon väitöskirja. Universitat Autònoma de Barcelona.
 Cámara, L. & Espasa, E. (2011). The audio description of scientific multimedia. *The translator* 17:2, 415–437.
 Corral, A. & Lladó, R. (2011). Opera Multimodal Translation: Audio Describing Karol Szymanowski's *Król Roger* for the Liceu Theatre, Barcelona. *JosTrans – The Journal of Specialised Translation* 15, 163–179.
 De Coster, K. & Mühleis, V. (2007). Intersensorial translation: visual art made up by words. Teoksessa Díaz Cintas, J.; Orero, P. & Remael, A. (toim.), (s. 189–200).
 Díaz Cintas, J. (2007). Traducción audiovisual y accesibilidad. Teoksessa Jiménez Hurtado, C. (toim.), *Traducción y accesibilidad: Subtitulación para sordos y audiodescripción para ciegos: nuevas modalidades de Traducción Audiovisual*, (s. 9–26). Frankfurt am Main: Peter Lang.
 Díaz Cintas, J.; Orero, P. & Remael, A. (toim.) (2007). *Media for all: Subtitling for the Deaf, Audio Description, and Sign Language*. Amsterdam/New York: Rodopi.
 Dosch, E. & Benecke, B. (2004). *Wenn aus Bildern Worte werden*. München: Bayerischer Rundfunk.
 Fix, U. (toim.) (2005). *Hörfilm: Bildkompensation durch Sprache*. Berlin: Erich Schmidt.
 Helin, L. (2005). Käytettävyys erityisryhmien kannalta. Teoksessa Ovaska, S.; Aula, A. & Majaranta, P. (toim.), *Käytettävyystutkimuksen*

- menetelmät*, (s. 237–258). Tampere: Tampereen yliopisto, Tietojenkäsittelytieteiden laitos B-2005-1.
- Hernández-Bartolomé, A. & Mendiluce-Cabrera, G. (2004). Audesc: Translating Images into Words for Spanish Visually Impaired People. *Meta*, XLIX: 2, 264–277.
- Hirvonen, M. (2009). Elokuvan kuvailutulkkaus semioottisena kääntämisenä multimodaalisessa diskurssissa. Teoksessa Hekkanen, R.; Kumpulainen, M. & Probirskaja, S. (toim.), *MikaEL: Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu* 3. <<https://sktl-fi.directo.fi/liitto/seminaarit/mikael-verkkojulkaisu/arkisto-archive/vol-3-2009/>> (16.9.2013).
- Hirvonen, M. (2012). Contrasting visual and verbal cueing of space: Strategies and devices in the audio description of film. *New Voices in Translation Studies* 8, 21–43.
- Hirvonen, M. (2013). Perspektivierungsstrategien und -mittel kontrastiv: Die Verbalisierung der Figurenperspektive in der deutschen und finnischen Audiodeskription. *trans-kom: Zeitschrift für Translationswissenschaft und Fachkommunikation* 6:1, 8–38.
- Hirvonen, M. & Tiittula, L. (2012). Verfahren der Hörbarmachung von Raum: Analyse einer Hörfilmsequenz. Teoksessa H. Hausendorf; L. Mondada & R. Schmitt (toim.), *Raum als interaktive Ressource*, (s. 381–427). Tübingen: Gunter Narr.
- Holland, A. (2009). Audio Description in the Theatre and the Visual Arts: Images into Words. Teoksessa J. Díaz Cintas & G. Anderman (toim.), *Audiovisual Translation. Language Transfer on Screen*, (s. 170–185). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Honkanen, L. & Vartio, E. (1998). *Sanoilla maalattu maisema. Tutkimus syntymäsokeiden visuaalisesta maailmankuvasta*. Lahti: Imprimatur.
- Jiménez Hurtado, C. (toim.) (2007a). *Traducción y accesibilidad: Subtitulación para sordos y audiodescripción para ciegos: nuevas modalidades de Traducción Audiovisual*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Jiménez Hurtado, C. (2007b). La Audiodescripción desde la representación del conocimiento general. Configuración semántica de una gramática local del texto audiodescrito. *Linguística Antverpiensia* 6, 345–356. <http://www.lans-tts.be/img/NS6/LANS6_Ji.pdf> (16.9.2013).
- Kluckhohn, K. (2005). Informationsstrukturierung als Kompensationsstrategie – Audiodeskription und Syntax. Teoksessa Fix, U. (toim.), (s. 49–66).
- Lahtinen, R., Palmer, R. & Lahtinen, M. (2009). *Aisti kuvailu*. (omakustanne)
- Liikenne- ja viestintäministeriö (2012). TV-ohjelmien tekstitys, selostus ja tulkkaus. Päivitys LVM:n julkaisuun 40/2009. <<http://www.lvm.fi/julkaisu/-/view/4133629>> (16.9.2013).
- Matamala, A. (2007). La audiodescripción en directo. Teoksessa Jiménez Hurtado, C. (toim.), (s. 121–132).
- Matamala, A. & Rami, N. (2009). Análisis comparativo de la audiodescripción española y alemana de "Goodbye Lenin". *Hermeneus – Revista de Traducción e Interpretación* 11.
- Mangiron, C. (2011). Accesibilidad a los videojuegos: estado actual y perspectivas futuras. *TRANS* 15, 53–67.
- Márquez Linares, I. (2007). *Chuchotage para ciegos: un susurro ensayado*. Teoksessa Jiménez Hurtado, C. (toim.), (s. 209–228).
- Ojamo, M. (2013). Helsinki: THL ja Näkövammaisten Keskusliitto ry. <http://www.nkl.fi/fi/etusivu/nakeminen/julkaisu/nvrek_vuosikirja> (16.9.2013).
- Ofcom (2000). ITC Guidance On Standards for Audio Description. <http://stakeholders.ofcom.org.uk/broadcasting/guidance/other-guidance/tv_access_serv/archive/audio_description_stnds/> (16.9.2013).
- Ojanen, M. (2012). Korvin nähtyä teatteria. <<http://www.kulttuuriakaikille.info/index.php?k=12898>> (16.9.2013).
- Ojanen, M. (2013). Kuvataidetta korville. Eli miten kuvailutulkkaus toimii? <<http://www.kulttuuriakaikille.info/index.php?k=12897>> (16.9.2013).
- Quereda Herrera, M. (2007). Interpretación simultánea/bilateral con apoyo táctil. Teoksessa Jiménez Hurtado, C. (toim.), (s. 229–240).
- Remael, A. & Vercauteren, G. (2010). The translation of recorded audio description from English into Dutch. *Perspectives: Studies in Translatology* 18:3, 155–171.

- Salway, A. (2007). A corpus-based analysis of audio description. Teoksessa Díaz Cintas, J.; Orero, P. & Remael, A. (toim.), (s. 151–174).
- Seiffert, A. (2005). Räumliches Hören. Eine schemaorientierte Analyse der audiodeskriptiven Darstellung der Handlungsräume. Teoksessa Fix, U. (toim.), (s. 67–86).
- Snyder, J. (2008). Audio description. The visual made verbal. Teoksessa J. Díaz Cintas (toim.), *The Didactics of Audiovisual Translation*, (s. 191–198). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Szarkowska, A. (2011). Text-to-speech audio description: towards wider availability of AD. *The Journal of Specialised Translation* 15, 142–162.
- Szarkowska, A. & Jankowska, A. (2012). Text-to-speech audio description of voiced-over films. A case study of audio described *Volver* in Polish. Teoksessa Perego, E. (toim.), *Emerging topics in translation: Audio description*, (s. 81–98). Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- Tiittula, L. (2012). Saavutettavuus: haaste kielen-sisäisen tekstityksen kehittämiseksi. Teoksessa Ruokonen, M.; Salmi, L. & Siponkoski, N. (toim.), *MikaEL: Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu* 6.
- Udo, J. P. & Fels, D. I. (2009). “Suit the Action to the Word, the Word to the Action”: An Unconventional Approach to Describing Shakespeare’s Hamlet. *Journal of Visual Impairment and Blindness March* 2009, 178–183.
- Udo, J. P.; Acevedo, B. & Fels, D. I. (2010). Horatio audio-describes Shakespeare’s Hamlet : Blind and low-vision theatre-goers evaluate an unconventional audio description strategy. *British Journal of Visual Impairment* 28:2, 139–156.
- Vandaele, J. (2012). What meets the eye: Cognitive narratology for audio description. *Perspectives: Studies in Translatology* 20:1, 87–102.

REVIEW OF AUDIO DESCRIPTION – MAKING VISUAL INFORMATION ACCESSIBLE THROUGH SPEECH AND LANGUAGE

Maija Hirvonen, University of Helsinki

When visual perception is impaired, audio description may be of help. Audio description is an assistive communication technique and a form of specialised (audiovisual) translation in which visual information is verbalised through speech to visually impaired people. It is beneficial in mediating visual or audiovisual narration or representation in various communicative situations as well as cultural texts and products.

The present article is a review of current literature on audio description and describes how audio description improves interaction and the reception and use of audiovisual media and art. The review material consists of research and expert literature in different languages and from different countries. In the final part, the article discusses some possible future developments regarding the efficiency of the audio description process, such as the use of technological aids, and proposes relevant research topics.

Keywords: audio description, accessibility, translation, interpreting, review article